

בסיומו של פרק זה, אני רואה את המקום המתאים לרשום דבר מעניין בקשר עם הספר "בית הלוי" על דרוש ואגדתא.

בשנת תרמ"ג הדפיס הרב ר' נפתלי משכיל-לאיתן⁵⁷ במהדורה מתוקנת עם תולדות המחבר את הספר המפורסם "סדר הדורות" שחיבר הגאון רבי יחיאל היילפרין⁵⁸. בכדי לבטח שאחרים לא יסיגו גבולו בהדפסת הספר, לקח המהדיר "הסכמות" מגדולי הדור על עצם הדפסת הספר עם תיקוניו והערותיו, ובהדגשה מיוחדת של איסור חמור על כל המדפיסים שלא יגעו בנחלת הרב המהדיר והמסדר להדפיס את הספר כמתכונתו. בין המסכימים על הדפסת הספר היה גם ריד"ס. את ה"הסכמה" כתב ריד"ס בעת שהתגורר בוורשה, בתאריך "יום ב' ל"ט למספר בנ"י יתברך (=תרל"ח) לפ"ק". אחרי חתימת שמו "נאום יוסף דובער בהרב מו"ה יצחק זאב הלוי", הוסיף: "בעהמ"ח (=בעל המחבר) ספר בית הלוי יד הלוי". ובכן, ריד"ס בעצמו כותב בשנת תרל"ח, שחיבר ספר בשם "יד הלוי", אולם עד היום לא ראינו ספר בשם "יד הלוי" ששמו של ריד"ס נקרא עליו, וגם לא ידוע לנו שהדפיס אי-פעם ספר בשם זה.

כדי לפתור חידה סתומה זו, ישנם כאלה שתולים דבר זה במסורת שיוצאי חלציו של ריד"ס מוסרים מדור לדור, והיא:

כתוב ב"ספר חסידים"⁵⁹, שהחכמים הראשונים כגון המחברים של תורת-כהנים, מכילתא, ברייתות, סדרי-עולם ומסכת סופרים, לא הנציחו את שמותיהם על חיבוריהם, כדי שלא יהנו בעולם הזה ויפחיתו את שכרם בעולם הבא. עשו הדברים רושם כביר על ריד"ס ופעם אחת אמר לאחד ממקורביו, שאם יזכהו השי"ת לחבר ספרים, ידפיס את ספרו הראשון בעילום שמו. ואמנם כשניגש לסדר ולערך לדפוס את חיבורו הראשון בעת ששימש משנה ראשישיבה בוולוז'ין, היה בדעתו לא לקרוא את שמו עליו. אולם אחרי שכבר היה מוכן לדפוס נוכח לדעת שהוא טוב מאד, וחס להוציאו לאור-עולם מבלי ששמו יקרא עליו. גם יתכן שבימים ההם כבר ראה את הנולד, שסוף-סוף יצטרך לתת אל הרבנות פניו, וכידעו שספרו זה יכול לסלול לפניו דרך לכיסא רבנות בקהילה חשובה, ראה בקריאת שמו עליו דבר שהשעה צריכה לו וכשעת הדחק.

מה עשה ריד"ס לקיים "מוצא שפתיך תשמור"? ישב וכתב חידושי תורה שהדפיסם בספר בעילום שמו, ורק לאחר מכן הדפיס את ספרו שו"ת "בית הלוי"⁶⁰ בקריאת שמו עליו. בכך יש משערים שהספר שהדפיס ריד"ס בעילום-שם, הוא הספר "יד הלוי" שריד"ס בהסכמתו להדפסת הספר "סדר הדורות", מציינו כמחברו יחד עם ספרו "בית הלוי". גם הרב מחבר "מליצי אש"⁶¹ החרה החזיק אחרי השערה ניפסדת זו ואף כותבה

57 נולד יז אדר תקפ"ט בעיירה ראדישקוביץ, נפטר ו' כסלו תרנ"ח במינסק.

58 נולד בשנת ת"כ בערך. היה מגדולי הדור ועד שנת תע"א ישב על כיסא הרבנות בעיירה הלוסק, ובאותה שנה נתקבל לאב"ד בעיר הפלך מינסק. מלבד "סדר הדורות" חיבר ספר "ערכי הכינויים" ועוד. נפטר במינסק בשנת תק"ז בערך.

59 לרבינו יהודה החסיד (ארבעת אלפים תתק"י בערך – תתקע"ז). סימן שס"ז במהדורת הרב ראובן מרגלית, ירושלים תשי"ז, עמוד רע. – סימן תתנ"ב במהדורת הרב אברהם פרייס, ניריוק תש"ך, חלק שני עמוד ריא.

60 ווילנה תרכ"ג.

61 הרב אברהם שטערן. נולד בחדש ניסן תרמ"ד דומ"צ בעיר ניהייזל. מחבר ששה כרכים חידושים

הרב

כעובדה: "והניח חיבורים גדולים ג"ח שו"ת בית הלוי, וספר בית הלוי דרשות, ויד הלוי בלי שם המחבר".

קראתי הדברים ולא האמנתי למראה עיני, מרא דאברהם! ריד"ס הדפיס ספר בעילום-שמו כדי לקיים "מוצא שפתיך תשמור", ולבסוף הוא בעצמו מגלה ששם הספר היה "יד הלוי" ועובר על "מוצא שפתיך תשמור" – האומנם ניתן להעלות על הדעת דבר מחוסר-הגיון כזה. יתר על כן, דבר זה שריד"ס הדפיס ספר מבלי לקרוא שמו עליו, מביא גם הרב הגאון רבי אליהו אהרן מיליקובסקי⁶² בספרו "דבר אליהו", שהיה תלמיד מובהק של הגאון רבי חיים סולובייצ'יק בנו של ריד"ס. הוא מעיד שאת סיפור הדברים שמע מפי רבו הגר"ח, ומסיים דבריו: "את שם הספר הנעלם של מר אביו זצ"ל, לא גילה לי רבינו הגר"ח, בטח מטעם שלא רצה לגלות מה שאביו מכסה". ולוא היה שם הספר באמת "יד הלוי", מדוע זה לא רצה רבי חיים לגלות לתלמידו, מה שאביו בעצמו גילה ברבים? אתמהא!

השערה לפענח את חידת הספר "יד הלוי" שמחברו ריד"ס מעיד עליו, אך לא ראינוהו ואין ^{הוא חסיד} אנו יודעים אם באמת הופיע אי-פעם, עלתה בדעתי אחרי שקראתי הערה אחת בספר הזכרונות "עלי חלדי" להרב ר' יצחק ניסנבוים הי"ד⁶³, וז"ל ההערה בשולי עמוד 86:

"על אודות רבי יוסף דוב שמעתי מפי רבי חיים יעקב קאדושין בווארשה דבר זה: רבי יוסף דוב קרא את ספרו הראשון שחיבר בשם "יד הלוי" (יד – ר"ת: יוסף-דוב) ואת ספרו זה מסר לדפוס של יצחק גולדמאן⁶⁴ בווארשה, שנחשב לאחד המשכילים. המסדרים כבר החלו בעבודתם. פעם אחת נכנס המחבר אל הדפוס ובפגשו את המדפיס אמר לו, שאם ימצא איזה שגיאות בלשון, הרשות בידו לתקן. אז אמר לו גולדמאן שאם הרב ירשהו אז יתקן קודם כל את שם הספר. ומדוע? – קרא הרב בהשתוממות. יען המלים "יד הלוי" נמצאות רק פעם אחת בתנ"ך והוא אצל "פסל מיכה"⁶⁵. רבי יוסף דוב נתן צדק לדבריו וקרא את הספר בשם "בית הלוי".

אמנם בסיפור הדברים בהערה זו יש פרט אחד לא מדויק וגם אינו עומד בפני הביקורת, כי את ספרו הראשון שו"ת "בית הלוי" הדפיס ריד"ס לא בוורשה אלא בוילנה בשנת תרכ"ג. אולם אף-על-פי-כן אין להטיל ספק בעובדה עצמה. ומכיון שאין הדברים אמורים בהקשר עם שו"ת "בית הלוי" חלק ראשון, הרי שניתן לקבוע בוודאות

וכאורים על משניות זרעים ומועד בשם "גפי אש". נשרף על קידוש השם כו ניסן תש"ד הי"ד. וראה "מליצי אש" כרך א בהשמטות ומילואים אחרי חודש תמוז, ד אייר סימן שע, דף סט ועמוד 69. ⁶² נולד תרכ"ה שימש ברבנות בערים גראיווא וחרקוב ובעלותו לארץ ישראל נתמנה ראב"ד תל-אביב – יפו. גם חיבר ספר שו"ת "אהלי אהרן". נפטר טו סיון תש"ח וראה. "במקום הקדמה" להספר דבר אליהו חלק שני, ויקרא-דברים, עמוד ז.

אגב, אני מכיר תודה לידידי ומכובדי הרב ר' חיים יצחק פופקא שליט"א, ירר ועה"פ של "אגודת הרבנים", שטרח להמציא לי תצלום מהעמוד הנ"ל ומעוד עמדים אחדים מספר זה.

⁶³ נולד כ"ה תשרי תרכ"ט בעיר בוברויסק. ממייסדי "המזרחי" ומנהיגיה, דרשן ומטיף לתורה ובנין ארץ ישראל. נפטר בגיטו וורשה בשנת תש"ג. ספרו "עלי חלדי" נדפס בוורשה תרפ"ט.

⁶⁴ נולד יד אייר תקע"ב בעיירה יאשינובקה. בראורין וירא-שמים נפטר כט טבת תרמ"ח.

⁶⁵ ספר שופטים, יז. יב.

שהדברים לא נאמרו גם בשייכות לחלק השני שו"ת "בית הלוי" שנדפס אמנם בדפוס גולדמן בוורשה בשנת תרל"ד, שכן לפי סידור העניינים בהם דן ריד"ס, אינו אלא מעין המשך לספרו הראשון, ולא מסתבר שריד"ס רצה לקרוא לו שם חדש – "יד הלוי". יתר על כן, אם הדברים אמורים בשו"ת "בית הלוי" חלק שני וריד"ס רצה להדפיסו כספר בפני עצמו בשם "יד הלוי", ורק אחרי שהמדפיס גולדמן העיר לו מ"פסל מיכה" החליט לקרוא לספר בשם ספרו הראשון "בית הלוי" בהוספת "חלק שני", כנדפס אמנם בשער הספר, איך מסר מספר המקרה שזה היה עם "ספרו הראשון שחיבר", וכל בר-בירב יודע שאם בשער הספר נאמר "חלק שני", הרי שהמחבר כבר הדפיס מקודם את החלק הראשון.

מעשה יש להניח שהסיפור בענין "יד הלוי" ו"פסל מיכה", אינו אלא בהקשר עם הספר "בית הלוי" בענייני דרוש⁶⁶, שריד"ס הדפיס אמנם בדפוס גולדמן בשנת תרמ"ד, ורצה מקודם לקרוא אותו בשם "יד הלוי". ואם נכונים הדברים שכתבתי, הרי שיש בידינו לפענח את תעלומת הספר "יד הלוי" שריד"ס העיד שחיבר אותו – ואיננו. כאמור אין זאת אלא השערה גרידא, אבל השערה שמתקבלת על הדעת וגם מבוססת על סיפור דברים מאיש מהימן. וזוהי השערת:

אחרי שריד"ס קבע את דירתו בעיר וורשה בשנת תרל"ה, התחיל לסדר לדפוס ספר על דרוש ומילי דאגדתא בשם "יד הלוי", כמנהג הרבנים המחברים לא לקרוא את ספרי הדרוש שחיברו באותו השם שקראו את ספרי ההלכה שלהם. מסתבר שבשנת תרל"ח כבר היה בדעתו למסור את הספר לדפוס, ומשום-כך כתב אחרי חתימת שמו על ה"הסכמה" "בעהמ"ח ספר בית הלוי, יד הלוי".

ברם בינתיים הציעו או לריד"ס את כיסא-הרבנות בעיר בריסק, ומחמת טירדותיו נדחתה הדפסת הספר "יד הלוי". רק בשנת תרמ"ג או תרמ"ד מסר סוף-סוף את הספר לדפוס בשם "יד הלוי", אבל אחרי שהמדפיס ר"י גולדמן שגם הדפיס בשנת תרל"ד את ספרו שו"ת "בית הלוי" חלק שני, העיר לו שהמילים "יד הלוי" נמצאות רק פעם בתנ"ך במעשה "פסל מיכה", נתקבלה הערתו של גולדמן על דעתו של ריד"ס והחליט לקרוא גם את ספר הדרשות שלו בשם אחר ההלכתיים – "בית הלוי".

אכן הספר "יד הלוי" שחיבר ריד"ס, לא נדפס מעולם לא בשם מחברו וגם לא בעילום שמו. ריד"ס שינה את שמו ל"בית הלוי" ובשם זה נדפס בוורשה בשנת תרמ"ד.

ג. ויצא חוטר מגזע בריסק

בשנת תקי"א (1751), כמאה ועשרים ושמונה שנה לפני שניתן כתר הרבנות של קהילת בריסק בראש הגאון רבי יוסף דובר הלוי סלובייצ'יק ז"ל, היגר משם אחד מנכבדי העדה ושמו ר' יצחק בר' יוסף סג"ל סלובייצ'יק. והאיש יצחק גדול מאד וזכה לשני שולחנות – תורה וגדולה במקום אחד. מלבד היותו בר-אבהן רב-היחס ותלמיד-

⁶⁶ יתכן כי רח"י קאדושיץ שסיפר שזה קרה עם "ספרו הראשון שחיבר", התכוון לספרו הראשון של ריד"ס לענייני דרוש. שהרי "בית הלוי" על דרוש ואגדתא שנדפס וורשה תרמ"ד, כולל רק ספרים בראשית ושמות והיה באמת הראשון לחלקים הבאים, ספרים ויקרא – דברים.